

Долженков Олег Олександрович – професор кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна).

УДК: 32.01:323.1:329

КОНТЕКСТНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

В статті на основі класичних підходів до концепту політичної системи розглядаються специфічні риси пострадянських політичних систем. Автор приділяє увагу політичній культурі та соціальній психології радянського та пострадянського суспільства. Робиться спроба зрозуміти державотворчу логіку пострадянських еліт.

Ключові слова: політична система, політичний процес, держава, менталітет, еліта, пострадянський простір.

КОНТЕКСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВ.

В статье на основании классических подходов к концепту политической системы рассматриваются специфические черты постсоветских политических систем. Автор уделяет внимание политической культуре и социальной психологии советского и постсоветского общества. Делается попытка понять государствообразующую логику постсоветских элит.

Ключевые слова: политическая система, политический процесс, государство, менталитет, элита, постсоветское пространство.

THE CONTEXT FEATURES OF ESTABLISHING THE POLITICAL SYSTEMS OF POST-SOVIET COUNTRIES.

In the article on the basis of the classic concepts of the political system the specific features of the post-soviet political systems are being examined. The author pays attention to political culture and social psychology of soviet and post-soviet society. An attempt to understand the statehood logic of post-soviet elites is done.

Keywords: political system, political process, state, mentality, elite, post-soviet space.

Постановка проблеми. Традиційно, дослідження політичної системи передбачає вивчення інституційних структур держави і суспільства, а також характеру взаємин і взаємодії між ними. Політична система призначена для регулювання суспільно-політичних процесів в рамках держави і суспільства через здійснення владних функцій. Головне в політичній системі - це досягнення стабільності в суспільстві на основі розвиненої правової бази, на тих законах, які регулюють політичний процес. Політична система відображає, насамперед, сутність сформованого суспільства, суспільних відносин, відображає інтереси класів, соціальних груп.

Для пострадянських країн політична система стала формуватись відповідно з тією політикою, яка здійснювалась в кожній з цих країн. Після розпаду Радянського Союзу кожна з республік опинилась в складному становищі. Територіальні претензії, міжнаціональні протистояння, економічні інтереси – все це вимагало рішення вже в рамках нових національних політичних систем, особливості становлення яких є самостійною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім класичних праць західних політологів – Д. Істона, С. Верба, Р. Арон, Дж. Сарторі та ін. – контекст, у якому функціонують політичні системи, а саме політичну культуру та політичну свідомість, досліджують і вітчизняні політологи. Серед них В. Г. Абрамович, С. Д. Гелей, Б. Л. Кухта, А. В. Мазіна, В. С. Петрінко, В. М. Піча, А. С. Романюк, С. М. Рутар, І. В. Телелим,

С. С. Троян, Н. М. Хома та інші.

Разом із тим, окремі аспекти цієї проблеми щодо початкового етапу становлення незалежних держав та їх політичних систем на пострадянському просторі залишаються малодослідженими, зокрема внаслідок домінування інституційних підходів.

Метою статті є виокремлення певних стереотипів, ментальних особливостей, відчуттів, дотичних до процесу формування нових політичних систем, у т.ч. залучаючи до наукового обігу враження автора, що був свідком та сучасником цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР кожна з союзних республік змушена була самостійно формувати свою політичну систему, використовуючи, по-перше, досвід радянської держави, по-друге, вивчаючи досвід міжнародного співтовариства, а також з огляду на власні історичні традиції та менталітет народу. Цей процес був складним і болісним, ускладнений значною мірою занепадом національних економік. Розрив колись існуючих налагоджених виробничо-економічних зв'язків торкнувся всіх республік без винятку. Але основним змістом історичного моменту стало оформлення нових владних відносин.

Саме влада в усіх її формах і видах визначає відносини між людьми. В першу чергу це стосується державної влади, що має «численні і різноманітні види, сфери і правління» [1, с. 23], і представляє основну частину будь-якої політичної системи.

Аристотель дав найбільш повне в античній інтелектуальній традиції теоретичне опрацювання концепції влади. За Аристотелем «головний сенс політики – запобігання соціальних конфліктів, які відбуваються від протиставлення бідності та багатства, зловживання владою, крайнощів демократії» [1, с. 27]. Зрозуміло, у Аристотеля, і в інших, філософів мова не могла йти про політичну систему як таку, але вивчаючи різні види держави (авторитарні, багатонаціональні, федеративні, моноетнічні (національні), релігійні, світські, тоталітарні, монархічні та інші), завжди досліджуються способи їх управління, володіння і використання влади.

Проблематика співвідношення політичної системи з характером громадської організації відображена не тільки в працях Платона, Полібія, Цицерона, Аристотеля, але й їх пізніших наступників в області політичної філософії: це І. Кант, Ш. Монтеск'є, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс та інші.

Таким чином, до часу, коли політичні системи стали об'єктом дослідження, була накопичена величезна наукова теоретична база, спираючись на яку, у ХХ столітті вчені могли досить точно сформулювати саме поняття політичної системи. Це «сукупність суб'єктів політичної влади, механізм її здійснення і взаємозв'язки між ними. Основними суб'єктами політичної системи виступає держава, політичні партії, громадські організації та органи самоврядування, які становлять політичну організацію суспільства» [2, с. 12].

Саме ж поняття «політична система» було введено Д. Істоном, одним з найстаріших американських політологів, який застосував системний аналіз для вивчення політичного життя суспільства. Саму політичну систему Д. Істон визначив як поведінкову систему, що знаходиться в певному середовищі, з яким ця система взаємодіє. При цьому враховується, по-перше, «яка точка відліку теоретичного аналізу передбачає подальше дослідження, які політичні взаємодії в суспільстві являють собою систему поведінки». По-друге, «... політичне життя як систему ... не слід вивчати як існуючу у вакуумі». По-третє, «політичне життя є відкритою системою. Внаслідок її власної природи ... вона схильна до постійного впливу» (інших соціальних систем – Авт.) [2, с. 13-14].

Стрімке ускладнення політичного життя, що набуває все більш глобального характеру, безумовно, впливає на формування будь-якої політичної системи.

Форми політичних систем, властиві кожній з колишніх союзних республік, мали багато спільного: всі вони були суб'єктами однієї держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Тобто базовий початок у всіх був однаковим. Однак в період розпаду СРСР на процес формування нових політичних систем суттєво вплинули національні особливості та менталітет, який багато в чому вибудовувався на основі ідеологеми так званої титульної нації

(в умовах фактичної багатонаціональності кожної з республік).

Очевидно, що будь-яка політична система формується під впливом соціально-економічних відносин, властивих кожному конкретному суспільству. Для республік Радянського Союзу планова економіка була основою всього розвитку, хоча в 1920-х роках, в період НЕПу, мали місце і ринкові відносини. З 1991 р., отримавши суверенітет, кожна з республік отримала «свій» фрагмент загальносоюзної економіки, яка стала валитися, бо, фактично розірвалися всі господарські зв'язки, що існували і активно діяли багато років. Тому в пострадянській період політичні системи, будувалися в першу чергу відповідно до реального соціально-економічного становища кожної республіки, її господарських можливостей.

При цьому скрізь спостерігалась боротьба національних еліт за владу, що в деяких випадках приводила навіть до внутрішньої громадянської війни (Таджикистан) або до громадянського протистояння (Молдова, Киргизія, Грузія, Азербайджан). Ті, що прийшли до влади політичні сили, еліти, прагнули створювати політичну систему «під себе». Одночасно виникала опозиція, яка представляє політичну силу, що протистоїть існуючій владі. Опозиція виникла у всіх республіках, відрізняючись лише ступенем ефективності своїх дій.

Таким чином, в кожному з нових державних утворень виникали свої політичні системи, що зазнавали на собі вплив тих специфічних економічних, національних, релігійних, соціокультурних та інших факторів, які були притаманні кожній з конкретних пострадянських країн.

Підкреслимо ще раз: стрижнем будь-якої політичної системи є влада. За визначенням В. Ф. Халіпова, влада «постає як феномен живої природи, інстинкт і регулятор відносин організованих живих істот і, що найбільш показово, власне самих людей і людських спільнот» [3, с. 29]. Згідно з сучасним баченням, носіями влади є народ, а також держава, її органи, крім цього політичні еліти, політичні партії, церква, банки, різні громади, гроші і безліч інших суб'єктів і факторів, пов'язаних з життям і діяльністю людини і всього суспільства. В. Ф. Халіпов вважає, що існує близько 70 областей і галузей знань, які характеризують владу.

У політичних системах кожної з республік визначилися свої методи, способи боротьби за владу, а потім – формувалися «правила», на основі яких складався порядок розпорядження владою. Тут використовувалися національні традиції, державний досвід еліти, особливості внутрішньої та міжнародної політики, а також національні «набори» засобів контролю та примусу. Однак у всіх республіках, насамперед, вирішувалися завдання зміцнення державної влади, самої держави та її структур.

Всі пострадянські держави стали існувати у формі республіканського правління, при якій вища державна влада належить виборному представницькому органу; глава держави також обирається населенням або спеціальною колегією виборців (парламентом). Скрізь проголошувався принцип народовладдя. Однак у більшості пострадянських держав президент грав визначальну роль у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики, аж до затвердження авторитарної влади (Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан).

Політичні системи будь-якої держави мають близьку структуру. Сюди входять такі компоненти, як політичні інститути (держава в першу чергу), політична свідомість, політичні відносини, політична культура, політичні норми і принципи, а також політичні партії, які є виразниками інтересів певних соціальних груп, ставлячи основним своїм завданням отримання влади (або участь у владі).

Ряд авторів, які дотримуються «соціологічної концепції», розглядають політичну систему як «динамічний механізм». Тобто, вся політична система, її становлення та подальше функціонування є похідна від існуючих соціальних процесів: система отримує «імпульси», наслідком яких повинні бути політичні рішення, які здійснювались структурами цієї системи, її діяльністю. Як пише Ф. М. Рудич, «характер і зміст цієї діяльності можна визначити як за сигналами, що надходять на введення системи, так і за рішеннями та діями, які вона приймає відповідно до цих сигналам» [4, с. 31]. Очевидно, що функції прийняття рішення належать

владним структурам.

Політичні принципи і норми складають нормативну базу політичної системи. Право, як відомо, являє собою історично сформовану систему знань і законодавчих норм та встановлень щодо життя людей, суспільства держави в цілому, яке визначає їхні взаємини. Не випадково в нових конституціях республік обов'язково простерігається правовий аспект існування держави.

Обов'язковим елементом будь-якої політичної системи є політична культура. Це поняття, включає в себе культуру політичної свідомості, політичної поведінки, культуру функціонування політичних інститутів. Існують різні концепції політичної культури. Одна з них належить Г. Алмонду, який розглядає політичну культуру як сукупність цінностей, думок, звичаїв, традицій. При цьому він підкреслював у своїй книзі «Громадянська культура. Політичні установки і демократії п'яти націй» (глава 11), що мова йде про «політичну культуру» нації, а не про «національний характер», про політичну соціалізацію, а не про дитячий розвиток або сприйняття дітьми загальних понять.

Що стосується політичної культури народів пострадянських республік, то тут превалюють радянські стереотипи, бо багаторічний вплив комуністичної ідеології не міг не позначитись на формуванні політичної культури. Відомо, що рецидиви прояву «буржуазної моралі та культури» безжально присікались.

У сфері політичної культури особливого значення набувають ціннісно-сміслові поняття людини, в тому числі його уявлення про владу і, природно, про політичну систему.

Зруйнована радянська політична система замінялась іншою - «ною» за формою, але в більшості своїй «старою» за змістом, структурою, функціями. Діючі в той час реформи сприймалися як щось тимчасове, не постійне. Конфліктність ціннісних орієнтацій представляє одну з показових рис політико-культурної сфери формуючої нової влади. Одні шаблони і стереотипи, властиві існуючій системі влади, зникали. Їм на зміну приходили інші. Цей процес досить тривалий. Він поступово впливає на формування політичної системи, що орієнтується на елементи політичної культури, які знову з'явилися, в ході трансформації суспільних відносин.

Політична культура формується під впливом відповідної ідеології. Боротьба між комуністичною ідеологією та лібералізмом існувала багато років, але переломним все, ж став період кінця 1980-х – початку 1990-х років, коли рухнула вся система соціалізму, розпався Радянський Союз. Західна модель «вільного суспільства» тоді здалась більш привабливою в загальнопобутовому сприйнятті. І, звичайно ж, у такому протистоянні як протистояння соціалістичної і капіталістичної систем ідеологія зіграла чи не визначальну роль.

У масовому сприйнятті того періоду «вільне суспільство» характеризувалося різними привабливими моментами, зокрема багатопартійністю. Це, безумовно, вплинуло на формування структури політичної системи. У сфері економіки існувала прихильність вільному ринку, і приватної власності на засоби виробництва. Хоча, починаючи з другої половини ХХ століття економіки багатьох західних країн, діяли в умовах поєднання приватного та державного капіталу, що було одним з досягнень західної соціал-демократії. Поєднання приватної та державної власності визначалося новим етапом індустріального розвитку в епоху глобалізації.

Одним з перших про цей новий етап почав писати американський соціолог Даніел Белл. У 1960 році він виступив як один з авторів деідеологізації, висунувши теорію про те, що вона є «ознакою індустріального суспільства». Пізніше Д. Белл запропонував ідею про постіндустріальне суспільство, вільне від антагоністичних протиріч і класової боротьби.

Однак моделі «чистої» ліберальної демократії, як і ідеї «постіндустріалізму», не прижились до кінця в жодній пострадянській республіці.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть став періодом формування системних моделей, на що вплинув стрімкий розвиток інформаційних технологій. На думку відомого політолога Рональда Х. Чілкота, новий погляд на суспільний розвиток «передбачає підвищення рівня життя, скорочення прірви між класами шляхом масової освіти, масового виробництва й

масового споживання, а також ослаблення етнічної, мовної, регіональної та релігійної лояльності поряд з маргіналізацією тотальних ідеологій» [5, с. 40].

В рамках такого підходу в розряд першорядних включаються такі обставини: по-перше, повна залежність систем від загальносвітової ситуації, зв'язок з конкретним станом суспільної структури. З цього приводу вже існує кілька ідей. Загальновідомо серед політологів, що А. Етціоні говорить про «постмодерністську» епоху, Дж. Ліхтгейм – про «постбуржуазне суспільство», Г. Кан – про «постекономічне суспільство», М. Букчина – про «постцивілізоване суспільство», Р. Інглхарт – про «постматеріалізм».

По-друге, поглиблення диференціації підходів до вивчення політичної системи пострадянських країн з урахуванням їх традицій, історії, економічного становища, релігійних і національних особливостей, існуючих політичних режимів і т. д. По-третє, визнання того, що будь-яка політична система визначається тими функціями, які вона виконує. Слід підкреслити, що будь-яка політична система багатофункціональна. При цьому однією з найбільш значущих функцій політичної системи є знаходження балансу, між урядовою владою і відповідальністю, якою повинна володіти еліта, яка цією владою володіє. В цілому ж оптимальне функціонування політичної системи важливо для життєздатності і нормального розвитку пострадянського суспільства і соціальних груп, які його формують.

Висновки. Вивчаючи політичну систему пострадянських країн, суто інституційні або неоінституційні підходи слід розширити, враховуючи 1) взаємозв'язок суспільства у широкому розумінні і самої політичної системи; 2) домінуючого типу політичної та управлінської культури; 3) ідейних настанов елітних груп; 4) традицій та менталітету населення.

Перспективи подальшого дослідження в цьому напрямку полягають у застосуванні елементів цивілізованого підходу та теорії модернізації для аналізу відповідних політичних, ментальних та культурних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой политической мысли в 5т. Т. II. Зарубежная политическая мысль XX в. / Нац. обществ. науч. Фонд Акад. политич. наук. Рук. проекта Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 1997. – 830 с.
2. Политическая соціологія. – Ростов Н/Д : Феникс, 1997. – 640 с.
3. Халипов В. Ф. Наука о власти / В. Ф. Халипов. – М. : Ось-89, 2002. – 448 с.
4. Рудич Ф. М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы / Ф. М. Рудич. – К. : Наукова думка, 2009. – 302 с.
5. Чилкот Р. Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Р. Х. Чилкот. Пер. с англ. – М. : ИНФРА – М. : Изд-во «Весь мир», 2001. – 560 с.
6. Бимен У. О. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультуризма. На примере Таджикистана / У. О. Бимен // ПОЛИС. – 2000. – № 2. – С. 156-16

Кавалеров Анатолий Анатольевич – кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»

УДК 321.15+316.21+14

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДИНАМИКИ

В статье анализируются политические особенности социокультурной динамики. Рассматривается значение эвристического подхода и развитие творчески ориентированной личности в решении политических проблем современного украинского общества. Автор настаивает на первостепенном значении образования, воспитания и политической культуры в условиях постоянных трансформаций.

Ключевые слова: политические особенности, социокультурная динамика, творческая личность, эвристический подход, политический менталитет, политическая ментальность.

ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ

У статті аналізуються політичні особливості соціокультурної динаміки. Розглядається значення евристичного підходу і розвиток творчо орієнтованої особистості у вирішенні політичних проблем сучасного українського суспільства. Автор наполягає на першочерговому значенні освіти, виховання та політичної культури в умовах постійних трансформацій.

Ключові слова: політичні особливості, соціокультурна динаміка, творча особистість, евристичний підхід, політичний менталітет, політична ментальність.

POLITICAL CHARACTERISTICS OF THE SOCIO-CULTURAL DYNAMICS

The article analyzes the political peculiarities of socio-cultural dynamics. Discusses the importance of the heuristic approach and the development of the creatively oriented personality in the solution of political problems of modern Ukrainian society. The author insists on the paramount importance of education, upbringing and political culture in the face of constant transformations.

Keywords: political characteristics, socio-cultural dynamics, creative personality, heuristic approach, political mentality, political mentality.

На протяжении всего развития человеческой жизнедеятельности людей интересовали проблемы социально-политического устройства общества и государства, особенности изменений социокультурных устоев мира, постоянные преобразования политической системы, зачастую сопровождающиеся коренной ломкой большинства ценностных ориентиров. Рассматривая данные вопросы, следует отметить необходимость выявления взаимосвязи двух общественных процессов – политического процесса и социокультурной динамики.

Взаимодействие и взаимозависимость политического процесса и социокультурной динамики проявляется в таких общественных явлениях, как: динамика политических режимов, социокультурная интерференция этнических, языковых и демографических особенностей общества с политическим процессом, влияние на политику образования, воспитания и обучения, а также в ряде других сторон воздействий, ведущих к коренным трансформациям современного общества.

Однако достаточно часто исследования вышеозначенной проблемы начинаются с неправильных оснований, сосредотачиваясь на узкоспециализированном направлении. Анализируемая проблема сегодня часто разбита на такие более узкие, как исследования детерминизма политических отношений, инновационного развития, трансформаций, модернизационности-постмодернизационности, духовности и другие. С нашей точки зрения, такие проблемы должны изучаться в контексте комплексного подхода, так как с помощью такой специализации могут быть неверно объяснены процессы, детерминированные другими